

УДК 316.324.8–021.341/342

Ніколенко Г. С.,

аспірантка відділу історії зарубіжної філософії,
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України
(Україна, Київ), hannanikolenko@gmail.com**КРИТЕРІЇ ВІДКРИТОСТІ
ТА ЗАКРИТОСТІ СУСПІЛЬСТВА К. ПОПЕРА**

Стаття присвячена ідеям «відкритого» і «закритого» суспільства, які постають в роботі К. Попера «Відкрите суспільство та його вороги». Прослідковано розгортання боротьби «відкритого суспільства» із «закритим» як еволюції людства. Виділено критерії, за якими К. Попер дає модель соціального інжинірингу – поступових трансформацій, які можна спрямовувати для переходу від закритого стану до відкритого.

Ключові слова: відкрите суспільство, закрите суспільство, інжиніринг, еволюція.

Карл Попер – основоположник концепції відкритого суспільства в тому вигляді, яка вона знайома нам. Цей термін вже використовувався А. Бергсоном, але відомою став завдяки роботі К. Попера «Відкрите суспільство та його вороги». Вона була написана у воєнні роки 1938–1943 рр., коли перші спроби побудувати демократії закінчилися жорстокими тоталітарними режимами, і стала відповіддю на те, чому переможні рухи, що хвилю піднялися Європою і вперше в історії отримали реальну можливість реалізувати гуманізм та права людини, потерпіли фіаско і, на перший погляд, втратили актуальність і довіру людей.

Мета статті – концептуалізувати критерії, за якими К. Попер розрізняє «відкриті» та «закриті» суспільства, виокремлює відповідні методи та соціальне буття людей та пропонує кроки соціального інжинірингу.

Концепція К. Попера знайшла продовження в творчості та політичній діяльності Дж. Сороса. Він побудував «міні-моделі відкритого суспільства» в рамках діяльності «Інститутів відкритого суспільства» і представив результати своєї роботи в працях «Відкрите суспільство. Реформуючи глобальний капіталізм» 2001 [4], «Криза світового капіталізму. Відкрите суспільство у небезпеці» 1998 [3], «Епоха помилок: світ на порозі глобальної кризи» 2008, «The tragedy of the EU: disintegration or revival?» 2014, в яких він висвітлює свої концепції, ілюструє набутий досвід та пропонує низку реформ. Він використовує такі елементи вчення К. Попера, як метод фальсифікації, метод спроб і помилок, критикуючи при цьому метод соціального інжинірингу як такий, що може бути втілений лише за відсутності революційних стрімких подій.

Відданий прихильник гуманізму та демократії, К. Попер робить глибокий генетичний аналіз революції відкритості, що сталася після краху племінно-общинного ладу, вказуючи, що початок її ми спостерігаємо у Давній Греції, але триває вона досі, і триватиме ще не одне століття [1, с. 214].

Відкрите суспільство – це той стан суспільства, в якому панує гуманізм, підтриманий демократичним устроєм. К. Попер точно визначає ці терміни: людина має можливість бути позбавлена страждань експлуатації та нерівності, тобто своєю працею забезпечує гідне життя собі та своїй сім'ї та має права перед законом, рівні з іншими людьми, не залежно від умов народження, стану здоров'я та соціального положення. «Мета нашої цивілізації – гуманність та розумність, свобода та

рівність. Відкрите суспільство вивільнює критичні можливості людини. Закриті суспільства – це реакційні рухи, які закидають суспільства до племінних форм свідомості» [1, с. 29]. Демократія визначена цілком конкретно: це збалансована система роботи соціальних інститутів, за якої у громадян є можливість відкрито оцінювати і висловлювати свої думки, оцінювати дії влади і мирним шляхом змінювати можновладців при перших же ознаках тиранії: «Тільки демократичні інститути здатні проводити реформи без використання насилля, а значить, використовувати розум в політиці» [1, с. 34]. В роботі багато уваги приділено тим ознакам, за якими можна розпізнати тоталітаризм, в тому числі прихований, а також реакцію, яка є припустимою для деморатичних сил у тій мірі, щоб не втратити своєї демократичності. У якості методу для нововведень він пропонує соціальну інженерію, тобто метод поступових соціальних перетворень. Він також дає назву «соціальна інженерія приватних рішень», тобто прийняття на себе відповідальності за результати своєї діяльності, без посередництва та обвинувачення інших сил, але також і визнання права на помилку і повторну спробу. Цю технологію він протиставляє «утопічній соціальній інженерії», яка ґрунтується на переконанні, що всі проблеми можна вирішити, «почавши з чистого листа», тобто знищивши попередні форми буття суспільства, і за допомогою пророцтва, передбачення, відсутності помилок (безгрішності) та ідеального планування можна створити ідеальне суспільство.

Бажання людини створити рай на землі властиве всім суспільствам, людина прагне стабільності і зрозумілості світу, в якому живе. Думка про те, що світ може бути непізнаним, викликає тривогу і страх, тому племінні форми суспільства наповнені магичною складовою, за допомогою вищих сил пояснюючи те, що людина не може пояснити своїм розумом. Ці переконання ґрунтуються на жорстких табу, які роблять світ зрозумілим і своє місце в ньому природним. Підкорення правилам, збереження традицій, соціальний розподіл на класи, оборона свого устрою життя за допомогою жорсткої позиції «свій–чужий» – це ознаки закритого суспільства. Але племінні суспільства розрослися, і перша серйозна демографічна криза призвела до початку суспільної революції – переходу від закритого суспільства до відкритого. К. Попер пов'язує це з історичними фактам Давньої Греції, коли поліси досягли критичного розміру, і греки були вимушені колонізувати простір інших народів. На прикладі Афін, він прослідковує, як торгівля, мореплавство, культурний обмін, пошук компромісів з цими народами вплинули на грецьку культуру. В «чистому» в традиційному плані народі з'явилося чимало освічених, розумних і відважних представників, які досвід культурного обміну привозили назад до своїх портів. К. Попер зазначає, що «цей розвиток подій призвів до часткового розпаду колишнього устрою життя і навіть до серії політичних революцій, і реакцій на них. А це викликало не тільки... спроби зберегти устрій силою, як в Спарті, але... і вторгнення в культуру критичного мислення, відділеного від магичних ідей» [1, с. 22]. Морська торгівля стала осередком індивідуальної ініціативи та незалежності навіть в жорсткому племінному суспільстві, а значить – вільнодумства та інакшості. Саме в час демократичних перетворень в

Афінах почався розквіт наукової думки та мистецтв, назване К. Попером «Велике покоління». Серед них були і великі консерватори, і ті, хто сумнівався, і ті, хто сформулював принципи демократії (Перикл) і самокритичне, відкрите для пізнання вчення (Сократ). Це був період гучних промов і майстерних диспутів. Саме демократичним філософам того часу належить теорія, що лягла в основу відкритого суспільства К. Попера: «людські інститути мови, звичаїв і законів не мають магічного характеру табу, а створені людиною, не природні (незмінні), а умовні, і ми самі відповідаємо за ці інститути» [1, с. 231]. Традиційна грецька еліта, олігархічні партії, ненавиділа міць демократичних сил того часу, бачила в цьому велику загрозу і вела боротьбу, часто навіть вступаючи в тимчасовий союз з ворожими полісами. В таких умовах формувалася афінська демократія, оточена суперниками зовні, і зсередини: «політична та духовна революція, яка почалася з краху племінного устрою, досягла своєї вищої точки і призвела до насильницької класової Пелопоннеської війни, і в той же час до війни між двома головними містами-державами Давньої Греції (Афін і Спарти)» [1, с. 228]. Окрім відверто насильницьких методів боротьби, велася жорстока пропагандистська, і на чолі її стояли геніальні філософи, серед яких найвпливовіший – Платон, геній якого вплинув на мислителів багатьох століть аж до нашого. Його підходами і методами ведення цієї війни К. Попер присвячує велику частину своєї книги. Критикуючи Платона, він зміщує акцент з філософії, і викриває Платона як геніального пропагандиста, мета якого – не «пізнати суть всіх речей», а встановити конкретний суспільний порядок, вигідний класу державців, до якого той належав.

Серед представників «Великого покоління» Платон є представником реакціонерів. К. Попер пояснює це тим, що соціальні зміни і постійні заворушення створювали так зване напруження цивілізації, в умовах якого люди відчували тривогу та страх. Особливо це стосувалося тих, чие соціальне положення давало низку переваг і ґрунтувалося на «природному» стані речей (хазяїн–раб). Для давніх греків соціальна нерівність була тотожна природній нерівності, і необхідність визнавати силу і розум нижчих класів, які отримали свободу дій і нахабно цим користувалися, а тим більше неосвічених подібно до грецьких варварів, примушувала систему цінностей людини зазнавати значного стресу. Змінювати ставлення до рабів, які могли зверху на культурну та політичну кризу додати ще побутову, навіть ще мови не могло бути. Тому світ, який Геракліт оголосив плинним, Платон всіма зусиллями намагався зробити стабільним. Поразка Афін, пропагандистська перемога дозволила вченню Платона отримати впливовість неабияку кількість прихильників і на довгі роки змінила полеміку між відкритим і закритим суспільством. І, хоча він бачив себе скоріше правителем, аніж ідеологом, його бажання не справдилося, але він увіковічив своє ім'я як геніальний філософ і – для К. Попера – творець тоталітарної держави. Його концепція ідей – ідеальних речей, яким на землі є тільки копії – це, за К. Попером, узагальнення розчарування в існуючому світі. Перелік практичних дій, які пропонує Платон для ідеалізації суспільства – це фактично ідея «затриманого суспільства» [1, с. 241], яке замкнене саме у собі і позбавлене гнучкості.

Попер описує Платонівську утопічну інженерію, як метод досягнення ідеальної держави. Для цього необхідно продумати всі її ознаки, «хоча у вигляді грубого наброску» за кінцеву мету, і тоді ми отримаємо деякий проект суспільства, і після цього можна починати аналіз найкращих методів та шляхів його побудови. Кінцева мета такого проекту – виробити концепт щастя та зробити людей щасливими. К. Попер називає його особливо небезпечним, бо не можна зробити людину щасливою, бо це особистий вибір і в кожного індивідуальні потреби для щастя. В сучасній психології є термін «заподіяти щастя», який в точності відображає результат подібних дій. А цей метод, оскільки в його основі – начебто блага мета, що додатково обіцяє позбавлення відповідальності за себе, викликає захват і має багато прихильників, бо людині легше сподіватися милості богів (долі, історії, вождя, президента), аніж кожне рішення приймати особисто, навіть якщо чекати і страждати доведеться безстроково.

На противагу утопічній, «інженерія особистих рішень» ґрунтується на позбавленні того, що приносить нещастя – вирішення нагальних питань, які б позбавили людину страждань. Створити такі соціальні умови, які б дозволили людині мати плацдарм для старту, на якому вона сама вибудує собі те життя, яке зробить або не зробить її щасливою – залежить від людини. Метод помилок (і нових безкінечних спроб!) тут теж займає центральне місце. «Тому послідовник покровової інженерії буде розробляти методи для пошуку найбільш тяжких, нестерпних соціальних бід... а не шукати величне кінцеве благо, намагаючись його втілити» [1, с. 200].

Пошук ідеальної держави Платон буде навколо вищого блага, і це – інтереси держави. Для досягнення цього блага він використовує специфічну соціологію, теорію справедливості як ідейне підґрунтя, та теорію виховання та передачі знань – як соціальне.

Сильна держава як фінальне благо має декілька наслідків для соціуму. Кожен громадянин по факту позбавляється своєї індивідуальності, його найвища мета – займати те місце, яке йому належить, подібно до того як гвинтики працюють в механізмі. Проблема боротьби між класами Платоном вирішується просто шляхом надання правлячому класу абсолютної переваги. Він багато уваги приділяє питанню того, хто має правити, пропонує різні комбінації «найбільш гідних муней». Для виховання благородних державців ним була створена ціла система, якому класу викладати яке знання, і навіть в якому віці. «Платон викривив теорію і практику освіти, перетворивши її на виховання лідерів. Це виходить далеко за рамки можливостей інститутів [1, с. 168].

Він стверджує, що природний стан речей, коли кожен займається своєю справою – справедливий, тобто зміни роду діяльності або ж свого місця в соціумі – це зло, яке треба переслідувати. Попер зазначає, що така справедливість – тоталітаристська, «...свідома спроба взяти верх над егалітаризмом, індивідуалізмом і протекціонізмом його часу і відродити принципи родинного ладу за допомогою тоталітаристської теорії моралі» [1, с. 158].

Роблячи висновки по платонівській теоретичній конструкції, К. Попер називає її «проектом, який побудований великим архітектором» [1, с. 120].

і перераховує її основні ознаки. В її основі – фундаментальний дуалізм, протиставлення єдиного проти множинного, чистого мислення проти індивідуального досвіду, чистого буття – змінам, і єдиного ідеального колектива – масі недосконалих індивідів, які мають бути подавлені в ім'я збереження загального блага – сильної держави.

Концепція Платона в багатьох аспектах визнана К. Попером бездоганною, а подальші філософські роботи інших мислителів протягом багатьох століть він вважає написаними під глибоким враженням від «чарів Платона». Суспільство, яке можна уявити, проаналізувати і побудувати у вигляді раю займало чималу долю філософських досліджень. Попер називає їх «історичистами», що означає тих, хто намагається розкрити сутність історії і навчитися передбачати її хід. Але особливим стало кінець XIX–XX століття, коли в Європі запанувала така хвиля соціальних перетворень, що кількість абсолютно різних, часто – антагоністичних сил, політичних та наукових, намагались не просто передбачити, а саме спрямувати хід історії.

Серед них найяскравіші два типу історизму – лівий і правий, які інтелектуально прив'язані до гегелівської філософії, а Г. Гегель, згідно свідчення К. Попера, багато в чому наслідує Античних мислителів традицій платонізму [1, с. 40]. Мова про політичні течії комунізму та нацизму, які, у спробах вирішити нагальні проблеми занепаду і зубожіння людей, кожна у свій спосіб, намагались створити ідеальне суспільство. Страждання робітників, масштабів якого історія ще не знала, майстерно змальованих і роз'яснених К. Марксом, підняли соціальні хвилі на барикади і струсували суспільство XIX ст. Демократичні тенденції, політичні вимоги, громадянські права – безпрецедентна боротьба за свободу і рівність, закінчилася фіаско. Почавши з обурення своїм жахливим становищем, намагаючись виправити його одним махом, суспільства Європи швидко перейшли в пошук ідеального майбутнього, в пошуках надії відмовившись від власного контролю. Теоретики–пророки, які будували утопію, прийшли до племінного тоталітаризму. Це призвело до відомих історичних подій: «Російські комуністи першими опинилися при владі, спрямували вперед, нічого не відаючи про надзвичайно тяжких проблемах, нескінченній кількості жертв і страждань, які чекали на них. Соціал–демократи Центральної Європи, чий шанс з'явився дещо пізніше, протягом багатьох років уникали тієї відповідальності, яку комуністи так рішуче взяли на себе... «Пролетарії всіх країн, об'єднуйтеся!» – ось, що вичерпувало їхню програму. Коли це сталося, вони кинули своїх робітників в біду, вони не знали, що робити [2, с. 169–170]. В У сучасних йому тоталітарних державах К. Попер бачив ті самі ознаки, які Платон вважав благами для утопічного суспільства, і саме через це частково покладає на нього відповідальність за існування такого ідеального терору.

Війна минула, людство із жахіттям перераховувало втрати, а демократи отримали новий шанс спробувати: гуманізм, права людини і цінність людського життя отримали грандіозне переосмислення. Науковці почали шукати спосіб, у який можна було б інакше побудувати свої суспільства, почалася епоха реформ. К. Попер бачив лідером соціальну науку, яка на той момент, на

його думку, була наповнена історизмом. Він закликав використовувати практичні методи в науці та політиці, пропонував соціальну інженерію: «наукова основа політики... складається зі збору фактичної інформації, яка необхідна для побудови або зміни суспільних інститутів у відповідності до них цілей і побажань ... повинна повідомляти нам, які кроки слід зробити, щоб уникнути економічного спаду чи, навпроти, викликати його задля перерозподілу суспільних благ більш–менш рівномірно... Іншими словами, основи соціальної інженерії – аналогічне соціальній технології, на відміну від історизму, в основі розуміння якого наука про незмінні історичні тенденції» [1, с. 54]. Попер вважав, що всі проблеми в політиці носять інституціональний характер, і робить висновок, що необхідне зміщення акцентів при відповіді з питання «хто буде правити» на «у який спосіб». Він вважав, що звичний для нас спосіб викладання і сприйняття історії, акцентуючи на політичних акторах, призводить до низки хибних уявлень. Персоніфікуючи обставини, ми міфологізуємо їх учасників і створюємо навколо політичних лідерів ореол героїв, виправдовуючи їх діяння і віддаляючи нас від них, знижуючи наші критичні можливості.

Отже, автор робить висновок про важливість пошуку не персони, яка б вирішувала долю суспільства, а саме способу, який би найкращим чином реалізував потреби людей. Для цього, продовжує автор, необхідний контроль правителів, можливість змінювати правителів, громадянська обізнаність про способи контролю, свобода думки, критики та наукової дискусії. Необхідна сильна і практична соціологія науки, яка здатна методом експерименту і дискусії розвивати соціальні інститути, і замість питання «Хто має правити?» необхідно визначити, «Як здійснюється влада?» і «Як багато влади зосереджено в руках тих, хто нею володіє?». Він наголошує, що важливим є не стільки особисті думки, скільки юридичне оформлення політичних проблем, і що прогрес... можна забезпечити тільки за допомогою інституціонального контролю над владою [2, с. 189].

Очікувано, що робота Попера викликала бурхливу реакцію – як оплески, так і агресивну критику. Він передбачив це, на кожен свій аргумент одразу ж представивши можливі контраргументи. Він радо сприймав критику, а також наголошував, що лише способом критичного осмислення, обговорення і пошуку кращого варіанту можна досягти успіхів в науці та суспільних реформах. Він наголошував, що існує різниця між демократичною і тоталітарною критикою: «Демократи, які не бачать різниці між дружньою та ворожою критикою, самі схильні до тоталітаризму» [1, с. 236]. Щодо останнього, то звинувачення з боку реакціонерів він обґрунтовано описав ірраціональними, не здатними витримати критики, але емоційними, доступними широкому загалу і багатим в чому привабливими, а тому називає їх «ворогами відкритого суспільства», вказує на основні пункти їх позицій:

Згідно з К. Попером, політика діячів закритого суспільства полягає у наступному:

1. Прагнення звинуватити демократію у всіх бідах, які вона не попереджує, замість розуміння того, що це спільні проблеми, які потребують участі громадян.

2. Прагнення навчити підданих сприймати державу не як свою власну, а як власність правителів.

3. Прагнення нав'язати підданим, що існує єдиний спосіб покращити стан дій – повне завоювання влади. При цьому ігнорується, що демократія дійсно контролює та збалансовує владу.

4. Такі дії мимоволі створюють «п'яту колонну» (штучне створення внутрішнього супротивника), що посилює підозрілість та напруження в суспільстві [2, с. 187–188].

На протипагу методам закритого суспільства, К. Поппер пропонує використати свій метод спроб, помилок та нових спроб на масовому рівні, його відомий метод фальсифікації використовується як аргумент на користь помилок, котрі у майбутньому можна врахувати та виправити. К. Поппер вважав, що необхідно не переставати пробувати, за допомогою провалів отримувати досвід, ставати гнучкішими, перетворювати поразки на перемоги своєю якісною реакцією на нові виклики – так реалізуються його принципи. «Сталося так, що одного разу ми стали покладатися на розум і використовувати здатність до критики, і, як тільки ми відчули голос особистої відповідальності, а разом з нею і відповідальності за підтримку прогресу знання, ми вже не можемо повернутися до держави, яка основана на безсвідомому підкоренні племінної магії. Якщо ми хочемо залишитися людьми, то перед нами лише один шлях – шлях відкритого суспільства. Ми повинні рухатися в невідоме, невизначене і небезпечне, використовуючи розум, який маємо, щоб планувати, наскільки можливо, нашу безпеку і одночасно – нашу свободу» [1, с. 148]. Використання розуму (критичного мислення), постійних спроб на покращення (за принципом фальсифікації), а не на ідеалізацію, з метою позбавити людину страждань експлуатації, і реалізацію принципів свободи, рівності, розуму, наукової критики – ось що ставить в основу своєї технології соціального інжинірингу К. Поппер.

Список використаних джерел

1. 'Открытое общество и его враги. Т.1: Чары Платона', 1992, Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского, М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 448 с.
2. 'Открытое общество и его враги. Т.2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы', 1992, Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского, М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 528 с.
3. Сорос, Дж., 'Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности', 1999, Пер. с англ., М.: ИНФРА-М, 262 с.
4. Сорос, Дж., 'Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм', 2001. Пер. с англ., М.: Некоммерческий фонд «Поддержки Культуры, Образования и Новых Информационных Технологий», 458 с.

References

1. 'Otkrytoe obshhestvo i ego vragi. T.1: Chary Platona (Open society and its enemies. T.1: Enchantment of Plato)', 1992, Per. s angl. pod red. V. N. Sadovskogo, M.: Feniks, Mezhdunarodnyj fond «Kul'turnaja iniciativa», 448 s.
2. 'Otkrytoe obshhestvo i ego vragi. T.2: Vremja lzheprorokov: Gegel (Open society and its enemies. T.2: The time of false prophets: Hegel, Marx and other oracles)', Marks i drugie orakuly', 1992, Per. s angl. pod red. V. N. Sadovskogo, M.: Feniks, Mezhdunarodnyj fond «Kul'turnaja iniciativa», 528 s.
3. Soros, Dzh., 'Krizis mirovogo kapitalizma. Otkrytoe obshhestvo v opasnosti (The crisis of world capitalism. Open society is in danger)', 1999, Per. s angl., M.: INFRA-M, 262 s.
4. Soros, Dzh., 'Otkrytoe obshhestvo. Reformiruj global'nyj kapitalizm (Open Society. Reforming global capitalism)', 2001. Per. s angl., M.: Nekommercheskij fond «Podderzhki Kul'tury, Obrazovanija i Novyh Informacionnyh Tehnologij», 458 s.

Nikolenko H. S., postgraduate student of the Department of History of Foreign Philosophy, Institute of Philosophy G. S. Skovoroda, National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), hannanikolenko@gmail.com

Criteria of openness and closeness of society by K. Popper

The article is devoted to the ideas of «open» and «closed» society, which appear in the work of K. Popper «Open Society and its enemies». The development of the concept of an «open society» struggle with «closed» as an evolution of humanity has been followed. The criteria by which K. Popper gives a model of social engineering – gradual transformations, which can be directed for the transition from the closed state to the open.

Keywords: open society, closed society, engineering, evolution.

* * *

УДК 231.01

Содомора П.,
доктор філософських наук, кафедра
філософії, Львівський національний
університет ім. Івана Франка
(Україна, Львів), pavlosodom@gmail.com

НАТИВІЗМ У ПРОЦЕСІ ПІЗНАННЯ (ПЕРЕКЛАД ДІАЛОГУ ПЛАТОНА «МЕНОН»)

Питання того, як ми отримуємо знання, хвилює науковців і сьогодні: багато сучасних науковців переконані, що мову неможливо вивчити без попередньо закладених основ. У Західній філософії вперше поставив питання нативізму в процесі людського пізнання Платон. У діалозі «Менон» філософ уперше впроваджує доктрину анамнезису, тобто «пригадування». Відповідно до цієї теорії, усе знання є лише пригадуванням, усе, що ми вивчаємо, уже присутнє в нас ще перед тим, як ми це вивчили. Діалог Платона «Менон» уперше звучить українською.

Ключові слова: аргумент, вивчення, пригадування, знання.

Платон. Менон (уривок 80e–84b)

Дійові особи: Сократ, Менон, хлопчик–раб.

Сократ. Розумію, що ти хочеш сказати, Меноне. Поглянь, який аргумент пошуку ти наводиш: так наче людина не може довідуватися нічого – ані про речі, які знає, ані про які не знає. Адже неможливо нічого довідуватися про те, що знає, оскільки вже знає, і вже немає потреби щось довідуватися; і неможливо нічого довідатися про речі, які не знає, оскільки не знає, про що потрібно довідуватися [81a].

Менон. Чи не видається тобі, що мій аргумент є влучним, Сократе?

Сократ. Ні, не видається.

Менон. Чи можеш пояснити, чому?

Сократ. Можу, адже я чув від мудрих чоловіків і жінок про божі речі.

Менон. Що саме вони говорили?

Сократ. Видається мені, щось правдиве й чудове.

Менон. Що ж це таке і хто були ті, що говорили?

Сократ. Ті, хто говорили, були жерцями й жрицями, які вивчали справу, якою самі займалися, щоб сказати, що це таке [81b]. Про це говорить Піндар та інші поети, наділені божественним даром. Ось що вони говорять, а ти розваж на власний розсуд, чи це правда, чи ні. Кажуть вони, що людська душа є безсмертною, хоча й приходиться до завершення, а це називають смертю, а згодом знову відроджується, однак ніколи не гине. Тому потрібно прожити життя якомога достойніше: «Душі тих, від кого Персефона приймає покаєння за давні прогрішення, відсилає на дев'ятий рік знову до вищого сонця [81c]. З них постануть славні царі й люди